

KS. JERZY MISIUREK

POLEMIKI POLSKICH TEOLOGÓW KATOLICKICH XVI I XVII WIEKU Z SOCYNIANIZMEM

Na falach reformacji luterańskiej i kalwińskiej XVI w. wyrósł ruch braci polskich zwanych arianami, który od głównego ideologa Fausta Socyna († 1604) działającego na naszych ziemiach od 1579 r., przyjął nazwę socynianizmu. U podstaw tego ruchu leżało założenie, że koncepcja Chrystusa określa w dużym stopniu doczesną doktrynę społeczno-polityczną. Chodziło przy tym nie tyle o samą koncepcję Chrystusa, sprzeczną z wyznawaną przez Kościół katolicki i nowe Kościoły powstałe w wyniku reformacji, ile raczej o koncepcję Kościoła i struktury konkretnego życia w Królestwie. Kościół katolicki wraz z nowymi Kościołami dążył do zachowania dotychczasowego stanu rzeczy, a nawet do umocnienia idei Chrystusa jako Syna Bożego, przedwiecznego i równego Ojcu, mającego dwie natury w jednej osobie. Od takiego Chrystusa, a także od Ducha Świętego równego we wszystkim Ojcu i Synowi, oczekiwali chrześcijanie mocy odkupienia i źródła łask dla życia religijnego, a tym samym wpływu na los Ojczyzny.

Socynianie byli typowym ruchem sekciarskim o wielkiej zmienności i krótkotrwałości zasadniczych tez. Przypominali oni jakby zbiór luźnych szkiców nowego społeczeństwa, rozpoczynając od radykalnej negacji dotychczasowej doktryny i stosunków społecznych, a kończąc na jeszcze większym skostnieniu. W swej doktrynie zaatakowali oni jedność Boga, tworząc tryteizm, potem opowiedzieli się za dyteizmem, by wreszcie przejść do unitaryzmu, który stanowił dobrą podstawę pod zapowiedź spełnienia się pragnień rządów absolutnych. Równoległe z tym rozpląwały się niestety radykalne hasła społeczne oraz idee odrodzenia – humanizm, naturalizm, historyzm, moralizm; wszystko to stopniowo przechodziło w określone koncepcje polityczne. Obok teologów Kościoła katolickiego polemizowali z socynianizmem również luteranie i wyznawcy kalwinizmu. Do najwybitniejszych teologów polemizujących z myślą socyniańską należeli m.in. Josias Simler († 1576), Johann Wigand († 1587), Paweł Gilowski († 1595), Stanisław Sarnicki († 1597), Grzegorz z Żarnowca († 1601), Erazm Gliczner († 1603) i Andrzej Wolan († 1610).

I. POLSCY TEOLOGOWIE KATOLICCY POLEMIZUJĄCY Z SOCYNIANIZMEM

Niewątpliwie najliczniejszym obozem wyznaniowym w Polsce w omawianym okresie był obóz katolicki reprezentowany przez przedstawicieli różnych stanów. Jeśli chodzi o obronę czystości nauki Kościoła w związku z poglądami socynian, to przewodziła jej w XVI w. przede wszystkim tzw. teologia pozaszkolna, humanistyczna. Całe niemal ówczesne katolickie piśmiennictwo polemiczne, jak i najcenniejsze dzieła teologiczne wywodziły się spoza murów uczelni, a większość ich autorów nie była nigdy profesorami. Dotyczy to w szczególności Stanisława Hozjusza († 1579), Stanisława Orzechowskiego († 1566), Marcina Kromera († 1589), Stanisława Sokołowskiego († 1637), Hieronima Powodowskiego († 1615) i Marcina Białobrzeskiego († 1586). Posiadali oni jednak dużą znajomość teologii (choć nie wszyscy ją studiowali na wyższych uczelniach), zdolności literackie, a zwłaszcza humanistyczną formację. Publikacje ich pisane z pozycji humanistycznych nie nadawały się do dydaktyki, bowiem nie miały charakteru szkolnych podręczników¹.

Kościół katolicki przygotowywał się w XVI w. do rozprawy nie tylko z socynianizmem, lecz i z całą reformacją. Temu przygotowaniu patronował kard. Hozjusz, z którego myślą związani byli w jakiś sposób niemal wszyscy ówcześni polemiści. W związku z reformacją, Hozjusz na prośbę biskupów polskich opracował *Confessio catholicae fidei christiana*, którego pierwsza część ukazała się już w 1533 r. w Krakowie, a całość w 1557 r. w Moguncji². W dziele tym, w którym połączył treści teologiczne ze swym wykształceniem humanistycznym, usiłował stworzyć koncepcję mającą na celu przywrócenie jedności z protestantyzmem. Hozjusz podkreślał, że wojny religijne na zachodzie Europy wznicił luteranie i kalwiniści a nie socynianie, których uważał za najmniej groźną herezję³. Toteż, gdy na sejmie lubelskim w 1566 r. luteranie i kalwiniści zabiegali o wypędzenie socynian, Hozjusz oraz nuncjusz papieski Giovanni Francesco Commendone († 1584), którym król Zygmunt II August przedstawił projekt edyktu sprzeciwili się temu, uważając wystąpienie przeciw jednej sekcji za aprobatę pozostałych. Niewątpliwie w przekonaniu Hozjusza i działaczy katolickich, pojawienie się socynianizmu było wyrazem osłabienia jedności ruchu reformacyjnego⁴.

¹ Por. M. R e c h o w i c z. *Uwagi wstępne*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce* (DzTKP). T. 1. cz. 1. Lublin 1975 s. 25; por. także J. M i s i u r e k. *Spyrytologiczne w Polsce w 2 połowie XVI wieku*. Lublin 1984 s. 31.

² Kilkakrotnie poprawiane przez autora doczekało się 39 wydań i wielu przekładów na inne języki.

³ Por. S. H o z j u s z. *De iudicio et censura ministrorum Tigurinorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam Trinitatem in Polonia nuper sparso*. W: *Opera omnia*. T. 1. Coloniae s. 706.

⁴ Por. O. H a l e c k i. *Zgoda sandomierska*. Warszawa 1915 s. 86; por. także S. B o d n i a k. *Sprawa wygnania arian w roku 1566*. "Reformacja w Polsce" 5:1928 s. 53; S. T w o r e k. *Zbór lubelski*

Z kręgu oddziaływania myśli Hozjusza wywodzą się dzieła teologiczne Wojciecha z Nowego Pola (Nowopolski, † 1559) i Orzechowskiego, tematycznie związane z polemiką wywołaną przez Francesco Stankara w sprawie pośrednictwa Chrystusa. Również Kromer, następca Hozjusza na warmińskiej stolicy polemizował z doktryną różnowierców i należał do jednego z najwybitniejszych polemistów tego okresu. Z Orzechowskim i Kromerem związany był Jakub Górski († 1585), profesor i rektor Akademii Krakowskiej, który w swych dziełach występował przeciw nauce Stankara, Grzegorza Pawła z Brzezin i Christiana Franckena. Uczniem Górskiego był m.in. wybitny polemista Sokółowski, który ukończył studia w Akademii Krakowskiej, następnie kontynuował je w Wittenberdze, Rzymie, Bolonii i Padwie. Był on zarówno teologiem polemistą, jak i pisarzem politycznym, a obok obrony papieżstwa i Kościoła, występował również w swych dziełach przeciw doktrynie socynian o Chrystusie. Także Benedykt Herbst († 1593) był jednym z pierwszych teologów katolickich, którzy polemizowali z poglądami różnowierców⁵. W zasadzie jednak teologowie ci prowadzili polemiki z nauką socynian na marginesie ich polemik z protestantami. Dopiero w latach siedemdziesiątych XVI stulecia zaczęto gwałtownie zwalczać antytrynitaryzm socynian. Należy jednak zaznaczyć, że z uwagi na zaistniały kryzys, zwłaszcza Wydziału Teologicznego Akademii Krakowskiej, jego udział w sporach trynitarnych był raczej skromny. Kraków liczył się jednak jako ośrodek w dużej mierze wydawniczy, a od 1579 r. jezuita ustanowili tu swą rezydencję dla zwalczania idei socyniańskich⁶. Do najwybitniejszych polemistów katolickich z socynianami należeli biskup kamieniecki Białobrzeski oraz Powodowski. Białobrzeski pisał dla potrzeb praktycznych, duszpasterskich. Z uwagi na socynian, którzy znajdowali się na terenie jego diecezji, uznał za swój obowiązek napisanie dzieł przeznaczonych zapewne dla duchowieństwa, by mogło przeciwstawić się błędnym naukom. Swoje stanowisko wobec poglądów socyniańskich wyraził Białobrzeski głównie w dziełach *Orthodoxa confessio de uno Deo, quem christiani catholici credunt, adorant et invocant* (Cracoviae 1577) i *Postilla orthodoxa* (I-II, Kraków 1581, Wilno 1854³).

Powodowski, będąc przedstawicielem kapituł na sądy trybunalskie w Lublinie w 1578 r., miał możliwość zetknięcia się z działalnością unitarian: Jana Niemojewskiego († 1598) i Marcina Czechowica († 1613). Z Niemojewskim prowadził Powodowski także dysputy teologiczne, w Lublinie również głosił kazania

i jego rola w ruchu ariańskim w Polsce w XVI i XVII wieku. Lublin 1966 s. 33; A. J o b e r t. *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517-1648.* Paris 1974 s. 126.

⁵ Por. M. R e c h o w i c z. *Teologia pozytywno-kontrowersyjna.* W: DzTKP T. 2 cz. 1 s. 73.

⁶ Por. B. N a t o Ń s k i. *Humanizm jezuitski i teologia pozytywno-kontrowersyjna.* W: DzTKP T. 2 cz. 1 s. 116.

przeciw socynianom. Obok tego Powodowski polemizował z ministrem zboru Janem Krotowskim w Śmiglu k. Poznania. Owocem tych polemik i kazań były jego dzieła, których główną treść stanowiła nauka o Chrystusie (*Wędzidło na sprośne błędy a bluźnierstwa nowych arianów*, Poznań 1582, *Wędzidło na błędy i bluźnierstwa nowoariańskie. Części wtórej księga pierwsza*, Kraków 1588 oraz *Weryfikacja dysputacji wtórej śmigielskiej*, Poznań 1594)⁷. Dzięki temu także Poznań stał się poważnym ośrodkiem wydawniczym pism polemicznych przeciw doktrynie socyniańskiej. Patronował mu w pewnym sensie arcybiskup gnieźnieński Stanisław Karnkowski († 1603). Ponadto z kręgu oddziaływania myśli Hozjusza wywodzą się prace Stanisława Reszki († ok. 1600), historyka i polemisty Gabriela Eutropiusza (Gabriel z Szadka, † 2. poł. XVI w.) oraz konwertyty Kaspra Wilkowskiego († 2. poł. XVI w.) i Jana Dymitra Solikowskiego († 1503). Na uwagę zasługują również poglądy polemiczne Andrzeja Frycza Modrzewskiego († 1572), który jako sekretarz asystował Hozjuszowi w poselstwie do ces. Karola V i króla Ferdynanda w Pradze. Na prośbę króla Zygmunta Augusta, dążącego do wyciszenia sporów trynitarnych w Polsce, Modrzewski napisał traktat o Trójcy Świętej⁸. Opierając się na Piśmie św. i filozoficznych dociekaniach zamierzał w nim podać kompromisową formułę. Nie mogąc jednak poradzić sobie z zamierzonym zadaniem wykazywał, że należy pozostawić to zagadnienie Kościołowi i ograniczyć się do wiary w tę wielką tajemnicę oraz do praktyk religijnych⁹.

Olbrzymi wkład w piśmiennictwo polemiczne tego okresu dotyczące nauki o Chrystusie i Duchu Świętym wnieśli niewątpliwie sprowadzeni w 1564 r. do Polski przez Hozjusza, jezuiti. Jednym z pierwszych w polskiej prowincji jezuitów, którzy podjęli walkę z antytrynitaryzmem socyniańskim był Alfons de Pisa († 1598). Będąc profesorem kontrowersji w Poznaniu, gromadził literaturę antytrynitarską, badał komentarze do Biblii i w 1581 r. odbył dysputę z Krotowskim w Śmiglu, na podstawie której wydał następnie rozprawę przeciw nauce socynian (*Controversia de Trino et Uno Deo adversus novos samosatonicos*. W: *Controversiarum aliquot*. Coloniae 1585 s. 333-355). Wyjątkową rolę w polemice z nauką socyniańską odegrało dzieło Jakuba Wujka († 1597) *O bóstwie Syna*

⁷ Por. A. G l i n k a. *Hieronim Powodowski, teolog i polemista XVI w.* "Nasza Przeszłość" 13:1961 s. 65-95.

⁸ Por. A. F r y c z M o d r z e w s k i. *Dzieła wszystkie*. Warszawa 1959. T. 5 s. 34-155; por. także J. M i l l e r, W. G r o t e n. *The Origins of Polish Arianism*. "The Sixteenth Century Journal" 16:1985 s. 229.

⁹ J. K r a s i ń s k i jest zdania, że Modrzewski wyznawał tryteistyczną doktrynę o charakterze subordynacyjnym i jako teolog był arianinem. (Por. *Zarys dziejów polskiego arianizmu przedsocyniańskiego*. "Studia Sandomierskie" 1:1980 s. 121).

Bożego i Ducha Świętego (Kraków 1590)¹⁰. Spowodowało ono replikę najpierw ze strony Czechowica, a następnie Fausta Socyna.

Do najwybitniejszych polemistów jezuickich z socynianami należał Marcin Śmiglecki († 1618), uczeń F. Suareza i R. Bellarmina, a następnie profesor w Akademii Wileńskiej. Prowadził on dysputy m.in. w 1594 r. w Nowogrodzku z Janem Liciniusem Namysłowskim w kwestii przedwiecznego synostwa Bożego Chrystusa, a następnie opracował diskutowane zagadnienia, jak też odpowiedź na naukę Fausta Socyna (*Opisanie dysputacji nowogrodzkiej*, Wilno 1594, *O bóstwie przedwiecznym Syna Bożego*, Wilno 1595 oraz *Dysputacja wileńska*, Wilno 1599)¹¹. Polemikę chrystologiczną w omawianym okresie prowadził również Marcin Łaszcz († 1615), który jednak swoje pisma wydawał posługując się różnymi pseudonimami. Z jezuitami poznańskimi związany był opat cystersów z Przemętu Stanisław Ostrowski († 1610). Po dyspucie z socynianami w Śmiglu przekazał jezuitom do korekty swe dzieło *O prawdziwym bóstwie Jezu Chrysta Pana* (Poznań 1588). Jednym z wybitniejszych polemistów jezuickich przeciw doktrynie socyniańskiej był niewątpliwie Piotr Skarga († 1612). Przyczynił się on do udaremnienia w 1606 r. edyktu tolerancyjnego dla różnowierców, a przez to pośrednio do wybuchu rokoszu Zebrzydowskiego. Przeciw socynianom ogłosił on *Zawstydzenie arianów* (Kraków 1604, Wilno 1738⁴) oraz *Wtóre zawstydzenie arianów* (Kraków 1608) i *Mesjasz nowych arianów* (Kraków 1612). Zaciekłym wrogiem socynianizmu w tym okresie okazał się jednak Mikołaj Cichowski († 1669). W swej twórczości pisarskiej atakował on poglądy teologiczne socynian zawarte głównie w słynnym *Katechizmie rakowskim*, dowodząc przy tym, że za prawdziwego Boga uznają oni samego diabła¹².

Tragiczny koniec socynianizmu w Polsce zapoczątkowało w 1638 r. zburzenie Rakowa wskutek zarzutu, że uczniowie tamtejszej akademii znieważyli przydrożny krzyż. W 1656 r. arcybiskup gnieźnieński Jędrzej Leszczyński wezwał króla Jana Kazimierza do wypędzenia socynian z Polski. Po kompromitującym ruchu poparciu udzielonym przez jego zwolenników szwedzkiemu najeźdźcy ogłoszono w 1658 r. uchwałę sejmu, nakazującą socynianom pod karą śmierci w ciągu 3 lat przejść na katolicyzm albo opuścić kraj; wtedy to część z nich przyjęła katolicyzm, inni zaś udali się do Siedmiogrodu lub do Holandii¹³.

¹⁰ Por. L. S z c z u c k i. *Marcin Czechowic (1532-1613)*. Warszawa 1964 s. 291.

¹¹ Por. L. S z c z u c k i. *Jan Licinius Namysłowski*. W: *Studia nad arianizmem*. Warszawa 1959 s. 146.

¹² J. T a z b i r. *Nietolerancja wyznaniowa i wygnanie arian*. W: *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. T. 1. Warszawa 1957 s. 249-301.

¹³ J. T a z b i r. *Walka z braćmi polskimi w dobie kontrreformacji*. "Odrodzenie i Reformacja w Polsce" 1:1956 s. 165-207.

II. PRZEDMIOT POLEMIKI

Polemika teologów Kościoła katolickiego z socynianami dotyczyła przede wszystkim poglądów dogmatycznych, swoistej interpretacji tekstów biblijnych, co niewątpliwie oddziaływało na ujmowanie zagadnień społecznych. Na czoło kontrowersyjnych kwestii wysunięto bóstwo Syna Bożego i Ducha Świętego, których kwestionowanie uderzało w dogmat trynitarny. Teologowie katoliccy odwołując się zwłaszcza do tekstów skrypturystycznych, których znaczenie naświetlali wyjaśnieniami Ojców Kościoła i pisarzy wczesnochrześcijańskich, wskazywali na autoritet Kościoła jako autentycznego interpretatora ksiąg natchnionych przez Boga. W związku z tym zarzucali oni socynianom zmianę sensu tekstów biblijnych, szczególnie zaś Prologu Ewangelii św. Jana, celem dostosowania do swych założeń¹⁴. Powodowski odmawiał wprost socynianom znajomości języka greckiego¹⁵. Polemiści katoliccy dowodzili też absurdalności wywodów socynian o Chrystusie. Socynianie utrzymywali, że Chrystus nie stworzył świata, lecz jedynie odrodził go. To odrodzenie zapoczątkowane w momencie narodzenia z Maryi, dopełniło się według nich, po Jego zmartwychwstaniu. A zatem można było stąd wnioskować, że odrodził nas zwykły człowiek, który "został uczyniony" Synem Bożym dopiero po zmartwychwstaniu. Katoliccy teologowie wskazywali, że taki wniosek jest sprzeczny z nauką Pisma św.¹⁶ Również pogląd dyteistów wśród socynian głoszących, że w momencie wcielenia Syna Bożego nastąpiła przemiana natur, spotkał się z ostrą repliką teologów katolickich. Podkreślali oni, że bóstwo nie mogło przemienić się w człowieczeństwo, gdyż Bóg nie może podlegać żadnej przemianie¹⁷. Fundamentalna prawda chrześcijaństwa o prawdziwym synostwie Bożym Chrystusa znajduje swe uzasadnienie według teologów katolickich w tekstach Pisma św. Przytaczając ich wielką liczbę, teologowie polemiści stwarzali tym samym podstawę do dyskusji z socynianami, którzy swą naukę uzasadniali wyłącznie tekstami z Biblii. Jedną z form polemiki z socynianami były dysputy teologiczne. Tylko w latach 1579-1620 miało miejsce 17 dysput

¹⁴ Por. M. Białobrzęski. *Postilla orthodoxa*. T.1. Cracoviae 1581 s. 130; por. G. Eutropiusz Sadeccusz. *Apologia pro collegii Posnaniensis de Trino et uno Deo assertionibus adversus samosatenicorum anabaptistorum animadversiones*. Posnaniae 1583 s. 23 n.; K. Wilkowskii. *Przyczyny nawrócenia do wiary powszechnej*. Wilno 1583 s. 52; J. Wujek. *O bóstwie Syna Bożego i Ducha Świętego*. Kraków 1590 s. 78.

¹⁵ Por. H. Powodowski. *Węzidło na sprośne błędy a bluźnierstwa nowych arianów*. Poznań 1582 s. 13 n.

¹⁶ Por. Białobrzęski, jw. s. 92 n.

¹⁷ Por. Powodowski, jw. s. 64-67; por. także M. Śmiglecki. *O bóstwie przedwiecznym Syna Bożego*. Wilno 1595 s. 95 n.

między socynianami a katolikami, z czego 7 w Lublinie. Ich przedmiotem była przede wszystkim prawda o Trójcy Świętej i bóstwie Chrystusa¹⁸.

Jedną z najbardziej oryginalnych idei w ówczesnej teologii, także poza Polską, był skryształizowany przez Fausta Socyna pogląd o odkupieniu. Odrzucając katolicką i protestancką naukę o grzechu pierworodnym, Socyn i zwolennicy jego doktryny przeciwstawili się zdecydowanie także koncepcji odkupienia. Polega ono według nich na obwieszczeniu przez Chrystusa nowej moralności ukazującej ludziom drogę do osiągnięcia zbawienia¹⁹. Nic dziwnego, że teologowie katoliccy w oparciu o Pismo św. wykazywali zarówno potrzebę, jak i fakt odkupienia, którego dokonał Jezus Chrystus, prawdziwy Bóg i człowiek. Zbawienie człowieka i zniszczenie dzieła szatana stanowiło według nich istotny cel przyścia na świat Syna Bożego. Takiego powiązania idei odkupienia z bytową strukturą Chrystusa domagała się potrzeba chwili²⁰.

Przedmiotem polemik z socynianami była również sprawa władzy w Kościele wykonywanej przez papieża. Teologowie katoliccy przeciwstawili się ostro obraźliwym napaściom socynian na papieża. Jednocześnie też uzasadniali oni konieczność przyjmowania sakramentów świętych dla naszego zbawienia. Podobnie jak luteranie i kalwiński, również katolicy zarzucili socynianom, iż ich religia prowadzi do ateizmu, zaś ich zasady do podkopywania fundamentów państwa i ustroju²¹. Wskazywano też, że religijnie są oni spokrewnieni z muzułmanami lub żydami, gdyż odrzucali bóstwo Chrystusa, zaś społecznie z anabaptystami. Dochodziły tu również oskarżenia o podważanie moralności publicznej (głównie Powodowski, Łaszcz i Cichowski).

Niewątpliwie ton polemiki z socynianami nie stał na wysokim poziomie. Polemiści wszystkich obozów obrzucali się wzajemnie wyzwiskami nie zachowując żadnego umiaru. Szczególnie ostry był ton polemiki Marcina Łaszcz i Mikołaja Cichowskiego. Powodowski natomiast nazywał swego przeciwnika, w szczególności zaś Czechowica – "bestią", a innych zwolenników socynianizmu – "błuzniercami", przy czym każdy niemal zwrot w ich kierunku był obelżywy i nie licujący ze spokojnym biegiem wykładu. Referując poglądy przeciwników, teologowie katoliccy wyrażali się o nich z pogardą i lekceważeniem. Właśnie wartość dzieł Powodowskiego wymierzonych przeciw socynianom, głównie Czechowicowi, przesłoniły ostre repliki kierowane pod ich adresem, formalna strona ujęcia

¹⁸ *Dysputacje arian polskich*. "Reformacja w Polsce" 7-8(1935-36) s. 341-370.

¹⁹ Por. *Fausti Socini ad secundum Johannis Niemojevii epistolam responsio*. W: *Bibliotheca Fratrum Polonorum*. T. 1. cz. 2. Amsterdam post annum 1656 s. 406-423.

²⁰ Por. P o w o d o w s k i, jw. s. 63; por. także M. B i a ł o b r z e s k i. *Katechizm albo wizerunek prawdziwej wiary chrześcijańskiej*. Kraków 1567 s. 82; S. O s t r o w s k i. *De Trinitate*. Posnaniae 1591 s. 58; por. także Cz. S. B a r t n i k. *Idea polskości*. Lublin 1990 s. 162.

²¹ Por. W i l k o w s k i, jw. s. 57.

zagadnienia (w płaszczyźnie homiletycznej) i barokowy tytuł. Bardziej umiarkowany charakter miała polemika Białobrzeskiego, Wujka i Śmigleckiego.

Trzeba zaznaczyć, że i niektórzy z socynian, jak np. Grzegorz Paweł z Brzezin († 1591) odnosili się z niechęcią do inaczej myślących niż oni. Czechowic, podobnie jak Grzegorz Paweł z Brzezin i inni socynianie, nazywał papieża "antychrystem", i przeciwstawiał swą doktrynę nauce Kościoła katolickiego, którą uważał za "antychrystusową" i "zmyśloną"²².

*

W stanowisku teologów Kościoła katolickiego wobec socynianizmu uzewnętrznily się charakterystyczne dla Polaków cechy myślenia. Reprezentowali oni, w odróżnieniu od myślicieli Zachodu, zasadniczo chrystologię i pneumatologię pastoralną, prakseologiczną, historyczną, społeczną i moralistyczną. Odwołując się do ksiąg Pisma św., tekstów patrystycznych i soborów starożytności kościelnej, polemicy zastosowali metodę zwaną w teologii pozytywną. Unikali oni w zasadzie filozoficznych spekulacji. Godne podkreślenia jest, że zarówno teologowie katoliccy, jak też luterańscy i kalwińscy, mimo istniejących między nimi różnic dogmatycznych, gdy chodziło o przeciwstawienie się socynianizmowi, zajmowali w zasadzie jedno stanowisko²³. Wykazali oni socynianom braki w ich teologicznym wykształceniu.

Reasumując należy jednak stwierdzić, iż myśl religijno-społeczna socynian należy chyba do najbardziej oryginalnych zjawisk polskiej kultury XVI i XVII w.

POLEMICS OF POLISH CATHOLIC THEOLOGIANS OF THE 16TH AND 17TH CENTURIES WITH SOCINIANISM

S u m m a r y

Socinianism was a typically sectarian movement which stemmed from the Reformation in Poland in the 16th century. Both Catholic theologians centred around cardinal Stanisław Hozjusz and Protestant theologians led polemics with its representatives. The polemics concerned mainly dogmatic opinions, a special interpretation of the Bible, which interpretation undoubtedly influenced also the way of undertaking social questions. The Catholic theologians' standpoint expressed some ways of thinking characteristic

²² Por. J. Misiurek. *Chrystologia braci polskich. Okres przedsocyniański*. Lublin 1983 s. 149.

²³ Por. J. Misiurek. *Spory chrystologiczne w Polsce w 2 połowie XVI wieku*. Lublin 1984 s. 170; por. także Bartnik, jw. s. 166.

of Poles. Principally, they represented, contrary to the Western thinkers, praxeological, historical, social and moralistic pneumatology. They avoided, in principle, philosophical inquiries, basing themselves on the biblical and patristic texts. It is worth emphasizing that both Catholic and Protestant theologians, despite their divisions, were united in opposing Socinianism (except for the doctrine of the Pope's primacy).

Translated by Jan Klos